

ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

В статті розглянуті особливості та закономірності формування творчої особливості в умовах здійснення педагогічної взаємодії вчителя та учнів.

Проаналізовано вплив психологічного розвитку, психічних новоутворень та домінуючих потреб підліткового віку та організаційну основу творчої взаємодії в процесі навчання. Автор виділяє основні протиріччя між теорією педагогічної взаємодії та реальностями шкільної дійсності; висвітлює необхідні умови для самовираження підлітка, становлення та самоствердження його творчого "Я" в учбовій діяльності.

Pedagogical relationship between the teacher and pupils as method of forming the creative personality in the process of studying.

In this article is talked about the peculiarities of forming the creative personality in the conditions of realising the

pedagogical relationship between the teacher and pupils. They analyse the influence of psychological development and demands of the teenagers on the organised basis of creative relationship. The author stress on the contrasts between the theory of pedagogical relationship and real school life. The author tells about necessary conditions for realising the personality of a child and his selfdetermination in the process of studing.

Реформування навчального процесу в практиці сучасної школи пропонує перетворення кожного учня з об'єкта в суб'єкт навчальної діяльності; перенесення акцентів педагогічної діяльності із засвоєння навчального предмету на формування творчої особистості, її всебічний та гармонічний розвиток.

Становлення інтелектуально розвиненої, духовно багатой творчої особистості неможливе, якщо в умовах навчального процесу будувати відносини в системі "вчитель-учень" на педагогічному впливі. Без урахування реакції учнів, їх вікових і індивідуальних особливостей, специфіки їх потреб і мотиваційної сфери, педагогічний вплив стає причиною формалізму в діяльності вчителя, а значить веде до одностороннього характеру навчання.

Традиційна система навчання, яка віддає перевагу педагогічному впливу, закріплює в учнів стереотипи мислення, невпевненість в діях, пасивність, низький рівень пізнавальної активності та самостійності під час вирішення навчальних завдань.

Формування творчої особистості в умовах уроку можливо в тому випадку, якщо навчання будувати за принципом педагогічної взаємодії в системі відношень "вчитель-учень", якщо забезпечити ефект співрозуміння, співдії, співоцінки, стимулювати активність, самостійність, творчість учнів. Перелічені якості є показниками і характерними рисами творчої особистості.

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про зростаючий інтерес дослідників до проблеми педагогічної взаємодії в навчальному процесі, спроби проникнути в суть цього процесу, знайти його специфічні характеристики.

В.О.Сухомлинський розглядає педагогічну взаємодію як “багатогранний процес постійного духовного збагачення та поновлення”. На його думку, в умовах педагогічного взаємозв’язку вчитель та учні стають рівноправними учасниками навчального процесу: співтворцями навчання, при якому дві сторони разом думають, висувають гіпотези, розмірковують, будують логічні ланцюги, роблять висновки.

Визнаючи провідну роль вчителя в реалізації розвиваючої та виховної функції навчального процесу, Ю.М.Кулюткін відстоює необхідність співпраці вчителя та учнів. Він трактує навчання як процес спільного пошуку та дії, в результаті якого, з одного боку, в учнів формуються особисто здобуті знання, а з другої – розвивається професійна майстерність вчителя [6].

На його думку, взаємна активність в навчальній праці, яка припускає “в єдності педагогічного впливу, його активне сприйняття, засвоєння об’єктів власної активності, яка проявляється у відповідних уявленнях або опосередкованих впливах на педагога та на самого себе (самовиховання)”, повинна стати основою шкільного навчання [6].

Саме в становленні нових відношень в системі “вчитель-учень” Ю.М.Кулюткін бачить успіх та результативність шкільної праці з формування творчої особистості. На необхідність педагогічної взаємодії в навчальному процесі вказував Ш.А.Амонашвілі. Навчання він розглядав як процес, який визначається спроможністю вчителя встановлювати контакт та взаєморозуміння з учнем. На його думку, навчання, побудоване на принципах педагогічної взаємодії, забезпечує умови, в яких учні можуть

проявити активність, самостійно підходити до пізнавальних відкриттів, відчувати радість від навчання [1,3].

На основі аналізу різних визначень сутності педагогічної взаємодії, Л.В.Кондрашова робить висновок про те, що це складний процес, оскільки він включає обмін інформацією, пізнання особистості, організацію творчої діяльності та побудову взаємовідносин за допомогою різних комунікативних засобів і збігу спрямованого педагогічного впливу і реакції учнів [5,48].

При організації взаємодії в навчанні створюються умови для прояву максимальної активності та самостійності в діях як вчителя, так і учнів.

Заслуга Л.В.Кондрашової полягає в тому, що вона розглядає педагогічну взаємодію як головний принцип, як основу сучасного навчання. Дотримання цього принципу в навчальній діяльності дозволяє:

- встановити психологічний контакт з учнями;
- зрозуміти внутрішню психологічну позицію особистості школяра;
- керувати своїми власними емоційними проявами, а також настроєм та поведінкою учнів.

При організації шкільного навчання необхідно турбуватися про те, щоб навчальні цілі були внутрішньо прийняті учнями. Зміст педагогічної взаємодії вчителя та учнів полягає в постановці такої задачі, в процесі якої обидві сторони разом думають, розв'язують завдання, роблять висновки.

Використання педагогічної взаємодії в шкільній практиці дозволяє підвищити самостійність та активність пізнавальної діяльності учнів, прискорює розвиток їх інтересів та пізнавальних потреб, творчих здібностей, формує духовність їх особистості.

Аналіз та вивчення практики загальноосвітньої середньої школи свідчить про невідповідність основних

вимог теорії педагогічної взаємодії в системі відношень “вчитель-учень” реальній дійсності шкільного життя.

Ця невідповідність проявляється в таких протиріччях:

- між особистісно-смісловими взаємовідношеннями в теорії педагогічної взаємодії вчителя та учнів і рольовими відношеннями в реальній шкільній практиці;
- між моделлю “співробітництва” в творчій діяльності і “трафаретною” моделлю “запитуючого” вчителя та “відповідаючого” учня при когнітивному характері навчання;
- між гуманістичним характером управління процесом дидактичної взаємодії та домінуючим характером авторитаризма в практиці вчителів;
- між проблемно-пошуковими методами в організації передачі навчальної інформації при педагогічній взаємодії і репродуктивними методами в організації та здійсненні навчальної діяльності учнів у сучасній школі;
- між чуйними та уважними відношеннями до внутрішнього світу та переживаннями, до особливостей прояву новоутворень підліткового віку та ігнорування вчителем сутності змін психологічного розвитку учня;

Як показує практика, саме ці протиріччя є джерелом багатьох конфліктів та перешкод при взаємодії вчителя з учнями.

Конфлікти створюються через невміння або небажання вчителя рахуватись з розвитком самостійності підлітків. В різноманітному шкільному житті частіше зустрічаються такі причини конфліктних ситуацій:

- мала можливість вчителя прогнозувати на уроці поведінку учнів; несподіваність їх вчинків часто порушує запланований хід уроку, що викликає у вчителя роздратування та прагнення різними засобами прибрати “перешкоди”; недолік інформації про причини цього

випадку перешкоджає вибору оптимальної поведінки та відповідних обставинам тону спілкування;

- свідками ситуацій є інші учні, тому вчитель прагне зберегти свій соціальний статус будь-якими засобами і тим самим часто доводить ситуацію до конфлікту;
- вчителем, як правило, оцінюється не окремий вчинок учня, а його особистість, така оцінка визначається ставленням до учня інших вчителів та однолітків;
- оцінка учня нерідко будується на суб'єктивному сприйманні його вчинку та незначній інформованості про його мотиви, особливостях особистості;
- вчителю важко провести аналіз ситуації, яка виникла, він поспішає суворо покарати учня, мотивуючи це тим, що надмірна суворість по відношенню до учня не зашкодить;
- чимале значення має характер стосунків, які склалися між вчителем та окремими учнями; особистісні якості та нестандартна поведінка останніх є причиною постійних конфліктів з ними;
- особистісні якості вчителя також часто бувають причиною конфліктних ситуацій (роздратування, грубість, мстивість, безпорадність тощо); додатковими факторами при взаємодії з учнями виступають: домінуючі настрої вчителя, життєве неблагополуччя вчителя, загальний клімат і організація праці в даному педагогічному колективі.

Специфічною особливістю є те, що будь-яка помилка вчителя при вирішенні конфліктних ситуацій з підлітками надовго зберігається у пам'яті учнів і здійснює суттєвий вплив на подальший характер взаємостосунків з ними.

Конфліктні стосунки викликають відповідний опір підлітків. Це виявляється у вигляді різних форм неслухняності та протестів: відчуження, впевненості у несправедливості вчителя, яка живиться уявленням про те, що дорослий не розуміє і зрозуміти не може. А на цій основі вже

може виникнути свідоме неприйняття вимог, оцінок, поглядів вчителя та інших дорослих. Вчитель взагалі може втратити можливість впливати на підлітка, якщо не змінить свого ставлення до нього як до дитини. В цей період становлення особистості для підлітків характерна підвищена чутливість на будь-яку, як їм здається, неповагу з боку вчителів, на те, що ті дивляться на них, "як на маленьких". Прагнення ствердити свою незалежність, довести свою самостійність дорослим є причинами появи підвищеної шкільної стурбованості підлітків. Напружений стан емоційної сфери викликає прояв різних форм неслухняності, опір впливу дорослих (впертість, грубість, негативізм, норовистість, прихованість, замкнутість). В очах підлітка дорослий вчитель є носієм і виразником різних вимог та покірності, тому він стає неприйнятним для підлітка. Підліток ображається та протестує, коли його оберігають, спрямовують, контролюють, не рахуються з його інтересами, стосунками, думками. Підліток усвідомлює себе людиною, у якої є почуття власної гідності; він претендує на повагу власної особистості, на довіру і надання самостійності.

У зв'язку з відзначеними закономірностями психічного розвитку підлітків характер взаємодії з ними значно ускладнюється. Але збільшення складних педагогічних ситуацій, що ведуть до конфліктів, пояснюється суб'єктивними причинами: ігноруванням вчителями принципів педагогічної взаємодії, співробітництва і співтворчості, домінуванням в навчальному процесі методів педагогічного впливу; недооцінкою ефективності методики і технологій педагогічної взаємодії; невідповідність вчителів до введення в навчальний процес вільних для пошуку і творчості стосунків у системі "вчитель-учень". Докази вищевикладеного можна знайти у численних публікаціях.

Так, згідно з даними дослідження М.Г.Вієвської, 63% опитаних нею вчителів відчують труднощі у встановленні

правильної взаємодії; 54,3% - не вміють вчасно обрати правильний тон у спілкуванні з учнями; 36,5% - не можуть знайти оптимальний спосіб для виходу з утворених конфліктних ситуацій на уроці; 43,8% вчителів вважають, що в конфліктних ситуаціях винні самі учні, які не оволоділи елементарними нормами поведінки.

На думку вчених-дослідників (Л.В.Кондрашової, Ю.Н.Кулюткіна) причина цих труднощів полягає у нерационально організованій навчальній діяльності школярів. Вчителю, щоб уникнути проблемних ситуацій, необхідно змінити свою позицію в системі стосунків "вчитель-учень". Його завдання полягає у тому, щоб, не знижуючи власної активності, забезпечити умови для створення емоційно-творчої атмосфери.

Ми цілковито згодні з думкою Л.В.Кондрашової, що для цього необхідно:

1. Довіра у відносинах, у спілкуванні.
2. Діалогічність, вміння слухати учнів.
3. Взаєморозуміння, без якого не існує взаємодія.
4. Реальний психологічний контакт, який базується на ділових та особистісних зв'язках.
5. Здатність відмовитись від диктату і перейти до співробітництва та співтворчості в навчальній діяльності.

Ми думаємо, що становлення творчої особистості в процесі навчання буде проходити успішно, якщо вчитель при реалізації принципу педагогічної взаємодії з учнями буде враховувати психологічні закономірності вікового та індивідуального розвитку.

Розвиток особистості характеризується тими більш або менш стійкими психічними особливостями, які вже склались, а також новими якостями особистості, які вперше з'являються в даному конкретному віці, при наявному навчанні у конкретної дитини.

Ці нові якісні зміни в структурі особистості, у поведінці та діяльності дитини Л.С.Виготський назвав психічними новоутвореннями [3].

За даними досліджень А.В.Петровського, Д.В.Ельконіна, М.В.Матюхіної, Т.В.Драгунової для підліткового віку (11-15 років) у розвитку особистості найбільш характерні такі новоутворення: специфічне почуття дорослості; стійке самоусвідомлення; самооцінка, що формується; самовираження, яке активно виявляється. В цьому віці активізується самостійність особистості дитини. Учні підліткового віку вже багато чого можуть робити самостійно і прагнуть розширити сферу такої діяльності. Реальна можливість даної потреби підлітків реалізується в системі стосунків “вчитель-учень”.

Ефективність педагогічної взаємодії вчителя та учнів у формуванні творчої особистості можлива, якщо:

- 1) при організації учбового процесу забезпечити умови для розвитку домінуючих потреб підліткового віку (потреб самоствердження, потреб спілкування, потреб пізнання);
- 2) якщо загальні цілі навчання особистісно прийняті учнем, а ступінь його самостійності у послідовному цілепокладанні систематично збільшується;
- 3) керування учбовим процесом спирається на внутрішні сили та можливості учнів.

Реалізація педагогічної взаємодії в навчальному процесі можлива при дотриманні таких умов:

- учні повинні чітко знати, який об'єм навчального матеріалу їм належить засвоїти і в якій послідовності;
- учні повинні прогнозувати результат, тобто вони повинні засвоїти: чому вони навчаються в результаті вивчення кожної наступної теми;
- усвідомити, чому і навіщо вивчається кожна конкретна тема, у чому полягає проблема;

- вчитель повинен перевірити виконання індивідуальних завдань у кожного без виключення учня та завжди лише з позитивного боку;
- створювати атмосферу особистої відповідальності як учнів, так і вчителя за результати навчальної діяльності;
- формувати адекватну самооцінку підлітка і прагнути її підтримувати;
- прагнути до збігу оцінки вчителя з самооцінкою учнів, що забезпечує емоційний комфорт двом сторонам навчання.

На основі зібраного та проаналізованого матеріалу можна зробити такі висновки:

- 1) систематичний та своєчасний облік закономірностей психічного розвитку і новоутворень підліткового віку та домінуючих потреб (самоствердження, спілкування, пізнання) впливає на результативність взаємодії вчителя і учнів у формуванні творчої особистості;
- 2) розумне поєднання педагогічного впливу та взаємодії вчителя і учнів в навчальному процесі створюють сприятливі умови для творчого становлення особистості;
- 3) педагогічна взаємодія забезпечує необхідні умови для самовираження особистості підлітка, становлення та самоствердження його творчого "Я" в учбовій діяльності.

Організація навчання на принципах педагогічної взаємодії, співробітництва та співтворчості дозволяє принципово змінити характер навчальної діяльності учнів, перетворюючи їх в активні суб'єкти навчання. Підсумком перетворення учбового процесу на основі педагогічної взаємодії є творчо розвинена, самостійна та відповідальна особистість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! – М., 1983.

2. Бабанский Ю.К. Педагогика – М.: Просвещение, 1993.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология: Краткий курс.– М., 1926.
4. Кондрашова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися. – М.: Прометей, 1990.
5. Кондрашова Л.В. Педагогическое взаимодействие, сотрудничество и сотворчество как один из подходов к организации вузовского обучения. // Процесс обучения в высшей школе. - Кривой Рог, изд. “И.В.И.” – 2000.
6. Мышление учителя / Под ред. Ю.Н.Кулюткина, Г.С.Сухобской. – М., 1990.